

Pregledni članak

UDK: 378.014.3(497.11); 338.246.025.88(497.11)

doi: 10.5937/ekonhor1301087J

EKONOMIZACIJA VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRBIJI

Milena Jovanović-Kranjec*

Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Danas, skoro deset godina posle reforme visokog obrazovanja u Republici Srbiji, reforme koja je vođena pod zastavom Bolonjskog procesa, u radu se daju kritički stavovi o nekim od ključnih aspekata promena koje su dovele do ekonomizacije visokog obrazovanja u Republici Srbiji, kao što je osnivanje privatnih univerziteta, rangiranje i tržišna utakmica između višokoškolskih institucija, rukovođenje univerziteta i fakulteta menadžerskim principima, pitanje načina izbora nastavnika i dr. Ideja za pisanje rukopisa, u kojem se daje kritički osvrt na neke od aspekata ekonomizacije visokog obrazovanja, nije nova. U velikom broju časopisa i knjiga objavljenih u zemlji, regionu i inostranstvu poslednjih nekoliko godina, publikuju se radovi u kojima autori pokušavaju da daju kritički stav u odnosu na trenutno stanje obrazovanja u kontekstu promena obrazovnih paradigmi. Predmet ovog rada je ekonomizacija visokog obrazovanja u Republici Srbiji i analiza posledica do kojih je došlo u ovoj oblasti pod uticajem širenja principa neoliberalne ideologije. Na kraju rada naglašava se da univerzitetski nastavnici treba da imaju kritički odnos prema onome što prosvetna politika nudi. Oni, svojim intelektualnim radom, odlučnom, kritičkom i konstruktivnom analizom onoga što prosvetna politika nudi, treba da stanu u odbranu univerziteta kao nosioca najvišeg naučnog obrazovanja.

Ključne reči: obrazovanje, visoko obrazovanje, univerzitet, ekonomizacija obrazovanja

JEL Classification: I20, I21, I23

UVOD

Obrazovanje ima društveni karakter i deli sudbinu društvu. U vremenu glorifikacije tržišta i neoliberalne paradigme, koja je utkana u sve sfere društvenog života, i obrazovni sistem je potrebno posmatrati u tom kontekstu. Zato je opravdano otvoriti temu o položaju i ulozi visokog obrazovanja u Republici Srbiji, u svetlu

promena obrazovnih paradigmi do kojih je došlo u poslednjih desetak godina.

Stav prema kojem je znanje osnovni resurs u globalnoj ekonomiji postao je opšteprihvaćen još od šezdesetih godina 20-tog veka na evropskim univerzitetima, a posebno je jačao osamdesetih godina 20-tog veka. Poslednjih desetak godina, sa primenom principa Bolonjske deklaracije, sve više se govori o takvoj usmerenosti i univerziteta u Republici Srbiji. Sve brže idemo u "McUniversity" (Parker & Jary, 1995) - "široko dostupnu, standardizovanu uslugu" (Dolenec, 2007).

* *Korespondencija:* M. Jovanović-Kranjec, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Đ. Pucara 3, 34000 Kragujevac, Srbija; e-mail: mkranjec@kg.ac.rs

U području obrazovanja, uticaj neoliberalne ideologije se manifestuje kroz ekonomizaciju institucija visokog obrazovanja. U Republici Srbiji ovaj proces je otpočeo uvođenjem školarina i otvaranjem prvih privatnih univerziteta i fakulteta, da bi danas govorili o rangiranju univerziteta i fakulteta kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou, jačanju takmičarskog duha među fakultetima, ali i među naučnim radnicima, stvaranju univerziteta i fakulteta koji funkcionišu kao preduzeća jer se rukovode menadžerskim principima. Svedoci smo postojanja visokog obrazovanja koje se sve više rukovodi biznis logikom, a "suštinska novina u ovako shvaćenoj koncepciji univerziteta jeste težnja da se on tretira kao preduzeće koje proizvodi znanje i na slobodnom tržištu prodaje nastavne i naučne usluge" (Lolić, 2006, 122). Nekada je ideal obrazovanja bilo prenošenje i sticanje znanja i veština, kao i jačanje ljudskih potencijala, a danas, kada govorimo o idealima i ciljevima obrazovanja, često koristimo ekonomske termine ili "tržišnu leksiku": efikasnost, mobilnost, produktivnost, konkurentnost, tržište.

Sistem obrazovanja je ključno pitanje opstanka i uspešnog razvoja jednog društva i zato je neodvojivo od ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja. Bilo bi neozbiljno posmatrati sistem obrazovanja i obrazovne institucije jednog društva potpuno izolovano od ekonomskih uticaja i uslova, ali je opravdano postaviti pitanje o tome kada visoko obrazovanje postaje vrsta biznisa i kakve su posledice takvog obrazovanja. Ako obrazovanje tretiramo kao robu, onda, "kao takvo, obrazovanje sve manje biva opšte dobro i javna stvar kako je ono tradicionalno definisano, a sve više privatna stvar i roba koja se iznosi na tržište. U takvom konceptu, koji nastupa kroz aktuelne reforme obrazovanja na svim nivoima, studenti su mušterije, potrošači, fakulteti i univerziteti su proizvođači i ponuđači koji reklamiraju svoju robu, tj. programe za proizvodnju kvalitetnih stručnjaka za tržište rada" (Laušević, 2010, 11).

Reforma koja je počela početkom 2000-te godina dovela je do niza promena u strukturi studija, promeni sadržaja predmeta, racionalizaciji planova i programa studija, većoj mobilnosti itd, što je doprinelo određenim pozitivnim promenama u mnogim oblastima visokog obrazovanja. Međutim, u ovom

radu težište je na analizi promena vođenih idejama neoliberalne ideologije, i njihovim posledicama.

Predmet istraživanja je ekonomizacija visokog obrazovanja u Republici Srbiji i promene do kojih je došlo u visokom obrazovanju pod uticajem širenja principa neoliberalne ideologije, koje su se posebno intenzivirale sa primenom principa Bolonjskog procesa.

Cilj je da se kritički sagleda stanje visokog obrazovanja u Republici Srbiji, da se ukaže na neke negativne posledice ekonomizacije visokog obrazovanja, kao i da se naglasi važnost uloge naučnih radnika i šire akademske zajednice da odgovorno reaguju i u skladu sa tim daju preporuke za moguća rešenja.

U radu se polazi od osnovne hipoteze da je reforma sistema visokog obrazovanja u Republici Srbiji, vođena evropskim konceptom obrazovanja, marginalizovala u znatnoj meri primarnu humanističku i emancipatorsku dimenziju obrazovanja i redukovala obrazovanje na njegovu ekonomsku dimenziju.

Posebna hipoteza od koje se polazi je da sistem visokog obrazovanja, koji obrazovanje svodi na ekonomske zakone i vrednosti (koje su kvantitativno-kalkulativne prirode), nije kadar da studente podstakne da kritički preispituju probleme u stvarnosti u kojoj žive u skladu sa trajnim humanističkim vrednostima i idealima obrazovanja.

S obzirom na predmet, cilj i postavljene hipoteze, rad predstavlja pokušaj sinteze dosadašnjih teorijskih i empirijskih istraživanja ovog problema. Polazeći od specifičnosti problema i predmeta istraživanja, primenjen je metod deskripcije.

Na osnovu ovako postavljenog predmeta, cilja i hipoteza istraživanja u radu će, najpre, u prvom delu biti reči o pojmu obrazovanja i obrazovanosti u savremenom društvu, dok će u drugom delu rada biti data kritička analiza nekih manifestacionih oblika ekonomizacije visokog obrazovanja u Republici Srbiji, kao i kakve su posledice po društvo ako se obrazovanje svede na ekonomske zakone i vrednosti. U zaključku rada ukazuje se na potrebu primerene reakcije univerzitetskih profesora prema različitim oblicima degradacije visokog obrazovanja.

O OBRAZOVANJU I OBRAZOVANOSTI

Obrazovanje i obrazovanost, u francuskom jeziku: *formation* - obrazovanje i *former* - obrazovati; u nemačkom jeziku: *bildung* - obrazovanje i *bilden* - obrazovati; u ruskom jeziku: *образование* - obrazovanje i *образован* - obrazovati; u engleskom jeziku: *education* - obrazovanje i *educate* - obrazovati (Ivković, 2004).

Istorijski gledano, postoji bogata misao o obrazovanju i obrazovanosti, koja se razvila u okvirima filozofije, pedagogije, psihologije, sociologije, kasnije i u okviru ekonomije. Kod velikog broja predstavnika društvene misli kategorija obrazovanja zauzima važno mesto, kao kod Platona, Aristotela, Ž. Ž. Rusoa (J. J. Rousseau), E. Dirkema (E. Durkheim), M. Vebera (M. Weber), K. Manhajma (K. Mannheim), F. Znanjckog (F. Znaniecki) i mnogih drugih. Preliminarno, misao o obrazovanju bila je usmerena na vrednosti i vrline ili ideje koje je pojedinac trebalo da usvoji. U okvirima te usmerenosti, stvorena je bogata riznica ljudske misli, orijentisana prvenstveno na stvaranje čoveka koji se može opisati kao dobar, plemenit, uzvišen (Flere, 1976).

Veliki zaokret na polju obrazovanja dogodio se kada se otkrila nova uloga nauke u društvu, posebno u materjalnoj reprodukciji. Tada se javljaju autori koji povezuju obrazovanje, znanje, ekonomiju i pišu o naučno-tehnološkoj revoluciji koja bitno menja društvene odnose, kao što su: Dž. Gelbrajt (J. Galbraith), M. Diverže (M. Duverger), D. Bel (D. Bell), R. Aron (R. Aron), E. Krosland (E. Crosland), P. Draker (P. Drucker).

P. K. Lisman navodi da se ni u jedno područje života nije polagalo toliko nade kao u područje obrazovanja, "obrazovanje je bilo nada radničke klase da će znanjem dosegnuti onu moć koju su joj uskratili neuspele ili pak izostale revolucije; obrazovanje je bilo, i jeste, sredstvo kojim treba emancipovati i integrisati niže slojeve, žene, migrante, osobenjake, osobe s invaliditetom i potlačene manjine; obrazovanje važi kao željeni resurs u borbi za određišta informacionog društva; obrazovanje je sredstvo kojim treba sprečiti predrasude, diskriminacije, nezaposlenost, glad, sidu, nehumanost i genocide, sredstvo kojim treba savladati izazove budućnosti te onako usput usrećiti decu i učiniti odrasle sposobnima za zaposlenje" (Liessmann, 2009, 43).

Obrazovanje ima društveni karakter i značajan je činilac razvoja društva i čoveka. Ono ima humanističku, civilizatorsku, emancipatorsku dimenziju, te se mora posmatrati veoma kompleksno. Veliki broj činilaca koji utiču na obrazovanje u savremenom društvu, stalno otvaraju dilemu kako uskladiti zahteve ekonomskog razvoja i humanističke ideale u oblasti obrazovanja, o čemu je pisao S. Flere (Flere, 1976), još osamdesetih godina 20-tog veka, i ti zahtevi odolevaju vremenu i danas.

Evropski koncept obrazovanja, vođen neoliberalnim idejama, nedovoljno uvažava humanističku i emancipatorsku dimenziju, a nade polaže u ekonomsku dimenziju obrazovanja. Emancipatorska i humanistička dimenzija obrazovanja više nisu primarne, a nekada "za obrazovno građanstvo, obrazovanje nije toliko slovilo kao preduslov ekonomskog uspeha nego više kao vrednost po sebi čije je usvajanje trebalo biti honorirano odgovarajućim društvenim i novčanim priznanjem" (Liessmann, 2009, 56). Još je Aristotel u Metafizici govorio da se svrha obrazovanja ne može ispuniti samo u korisnosti. Obrazovanje svakako ima i upotrebnu vrednost, ali ne smemo dozvoliti da to bude primarna vrednost obrazovanja.

U sociološkoj literaturi, preovlađajuća definicija obrazovanja je ona u kojoj se izdvajaju dva strukturalna elementa: prenošenje i sticanje znanja, kao prvi element i razvijanje i formiranje veština i navika, kao drugi element (Ivković, 2004). Obrazovanje, kao konkretni društveni proces, pretpostavlja takvo stanje obrazovanosti gde pojedinac poseduje relativnu celinu (sistem) opštih i stručnih znanja (istina), informacija, umeća, spretnosti itd, na relativno visokom nivou, u relacijama dotičnog društva i kulture, a što vodi stvaranju celovitog pogleda na svet (Flere, 1976, 17).

Obrazovanje je složen i višedimenzionalan proces. Kao rezultat tog procesa javlja se određen stepen obrazovanosti neke ličnosti. Obrazovanost se izražava određenom sumom znanja, kako opštih, tako i stručnih, zatim, sposobnosti, veština, umenja i drugih karakteristika koje poseduje neka ličnost. Međutim, mi danas znanje koje smo stekli poistovećujemo sa informacijama, koje brzo skupljamo sa interneta, iz časopisa, novina, sa televizije, tek ponekad iz stručnih

časopisa, još manje iz knjiga. Infomacije koje smo brzo skupili još brže zaboravljamo. "Nije slučajno da se kriza obrazovanja poklapa sa krizom štampanog medija (knjigom). Iz godišnje analize rada visokoškolskih biblioteka u Vojvodini, koju svake godine podnosi Biblioteka Matice srpske, vidi se da je, na primer, 2010. godine u odnosu na 2007. godinu za 45% smanjen broj korištenih knjiga" (Nenadić, 2011, 76). Informacije ne smemo da poistovećujemo sa znanjem, "znanje mora biti istinito, do njega se dolazi metodično, i ono ima trajniju vrednost od informacije" (Flere, 1976, 19). U društvu paradoksa, gde svakodnevno slušamo o znanju kao resursu budućnosti, koje se munjevito uvećava, svedoci smo da opšte obrazovanje i znanje "opada tempom koji nas ostavlja bez daha" (Liessmann, 2009).

U takvom "referentnom okviru" kako i možemo da očekujemo da situacija u sistemu obrazovanja u Republici Srbiji, a time i u visokom obrazovanju, bude drugačija i bolja.

Odavno pred nama nije ideal o kojem je govorio Ortega i Gaset, ideal po kome je univerzitet mesto gde običan čovek koji stupa na njega treba da dobije najviše obrazovanje i, stoga, prvenstveni cilj univerziteta morao bi biti u tome da stvori kulturnog čoveka i uzdigne ga na nivo vremena, a uzdići ga na nivo vremena, to znači omogućiti mu da prosuđuje o aktuelnim zbivanjima u toj meri da može u njima odgovorno i da učestvuje (Uzelac, 2009, 69).

Kada umesto konkurentnosti, mobilnosti, efikasnosti i produktivnosti, kao konačne ishode koje smo postavili visokom obrazovanju danas, bude ideal nastavnika i studenata kakvog vidi Ortega i Gaset, moći ćemo da govorimo o obrazovanju i obrazovanosti, a dotle možemo da govorimo o ekonomizaciji visokog obrazovanja.

EKONOMIZACIJA INSTITUCIJA VISOKOG OBRAZOVANJA

U oktobru 2012. godine na transparentu, koji su studenti postavili na zgradu Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu, pisalo je Znanje nije roba! Oni koji su hteli da razmisle, mogli su da zaključe da je situacija daleko ozbiljnija, nego što ove tri reči govore.

Mnoge promene do kojih je došlo primenom principa Bolonjske deklaracije, nisu sporne i uticale su na osavremenjivanje obrazovanja. Počeli smo ponovo da razmišljamo o obrazovnim metodama, ciljevima i "afirmaciji kvaliteta u obrazovanju" (Kulić, 2008). Izvesno je da reforma ne može da postigne iste rezultate u različitim zemljama i zato je značajno to što se u toku reforme insistiralo na poštovanju "raznovrsnosti obrazovnih sistema", kao što su politička, kulturna, verska i dr. raznovrsnost, što je dovelo do racionalizacije studijskih programa, veće mobilnosti studenata i nastavnika kao i veće efikasnosti studiranja.

Međutim, kao i svaka reforma, i reforma visokog obrazovanja je praćena određenim negativnim posledicama, te je opravdano govoriti i o drugoj strani reforme.

Bez obzira na to što je S. Žižek (Žižek, 2010) pisao o drugoj smrti neoliberalizma, i dalje se nalazimo pod naletom neoliberalne ideologije, pred kojom se moderna država sve više povlači iz određenih područja društvenog života, a među tim područjima je svakako i obrazovanje (Tripković, 1982). Svedoci smo kako se tržište kao mehanizam distribucije društvenih resursa u oblasti obrazovanja manifestuje kroz ekonomizaciju institucija visokog obrazovanja, i to rangiranjem univerziteta i fakulteta, funkcionisanjem univerziteta i fakulteta na menadžerskim principima, vođenjem upisne politike fakulteta čiji je primarni cilj što veći prihod itd.

Do pre deset godina, kada se govorilo o ekonomizaciji visokog obrazovanja u Republici Srbiji, uglavnom se govorilo o osnivanju privatnih univerziteta i fakulteta. Danas je to samo jedan od segmenata ekonomizacije u visokom obrazovanju, koji je u ekspanziji. Na osnovu izveštaja Komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta, objavljenog u februaru 2013. godine, danas u Republici Srbiji postoji osam državnih akreditovanih univerziteta: Univerzitet u Beogradu, Univerzitet u Kragujevcu, Univerzitet u Nišu, Univerzitet u Novom Sadu, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Univerzitet odbrane u Beogradu. Takođe, u Srbiji postoji i jedanaest privatnih akreditovanih univerziteta: Univerzitet Singidunum, Univerzitet

Megatrend, Univerzitet Edukons, Univerzitet Privredna Akademija, Univerzitet Union, Univerzitet Metropolitan, Univerzitet Union–Nikola Tesla, Univerzitet Alfa, Evropski Univerzitet, Akademija lepih umetnosti, Univerzitet u Novom Pazaru.

U ovakvom “šarenilu” visokoškolskih institucija vlada prava tržišna utakmica koja otvara probleme koji nisu samo problemi tržišta, već su mnogo važniji problemi strukturalne prirode. Moguće je prepoznati čitav niz nepoželjnih posledica od kojih S. Ivanović, navodi sledeće (prema Đorđević, 2008, 835):

- materjalni položaj porodice je glavni činilac u izboru škole (obrazovanja), što dovodi do socijalne reprodukcije putem obrazovanja;
- izbor škole (obrazovanja) presudno utiče na izbor radnog mesta, visinu zarade, položaj u društvu i sl,
- ove promene u tranziciji pogoršale su socijalnu strukturu i povećale samoreprodukciju klasnih struktura i dr.

Veliki broj univerziteta i fakulteta otvara niz novih problema, a jedan od najznačajnijih je problem nastavnog kadra. U devetnaest akreditovanih univerziteta, i u pojedinim neakreditovanim univerzitetima u Republici Srbiji, neki tvrde da “nije moguće imati kvalitetan kadar u visokom procentu (tvrde da ih realno ima za pet univerziteta)” (Avramović, 2012, 241). To otvara novi problema koji se odnosi na nastavnički kadar, za koji neki smatraju da je “najbolnije mesto privatnih visokoobrazovnih ustanova” (Avramović, 2012, 241). Jedan broj nastavnika sa državnih akreditovanih fakulteta radi, ukoliko im to zakonski okvir dozvoljava, i na nekim privatnim fakultetima, i time pružaju mogućnost privatnim fakultetima da akredituju svoje studije.

Naša zemlja je, kao deo evropskog prostora visokog obrazovanja, u Strategiji razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine projektovala da će do 2020. godine obuhvat studenata biti povećan sa 6 na 20%. Neki teoretičari smatraju da će to dovesti do toga da situacija u visokom obrazovanju bude još lošija.

U takvom okruženju vlada svojevrsna tržišna utakmica u kojoj sada učestvuju svi, i državni, i privatni, i akreditovani i neakreditovani univerziteti i fakulteti.

Svake godine sve intenzivnije, u periodu pred prijemne ispite na fakultetima, počinje trka koja se vodi između državnih i privatnih, akreditovanih i neakreditovanih fakulteta, oko toga koji će fakultet upisati najveći broj studenata. Kako se trka odvija po tržišnim principima, fakulteti koriste sve prednosti savremenog društva da svoju kampanju učine “transparentnijom”. U prilici smo da pratimo reklame u kojima se oglašavaju fakulteti kako na televiziji, novinama, tako i na bilbordima, sajmovima obrazovanja. Rukovodstva fakulteta angažuju stručnjake marketinških agencija ili angažuju stručnjake u oblasti marketinga, kako bi im osmislili što bolju promociju fakulteta. Obučeni marketing timovi prodaju svoje usluge u sferi obrazovanja i nude obrazovanje baš kao što se nudi bilo koja druga roba. Rukovodstva fakulteta trude se da budu najbolje rangirani i najkonkurentniji na tržištu obrazovanja. U tu svrhu svi su zaokupljeni pravljenjem statističkih izveštaja o tome koliko su kvalitetni, efikasni, modernizovani. Sve ovo govori u prilog tome da se znanje posmatra kao roba koja se proizvodi, pakuje, reklamira, prodaje i kupuje. O tome sa kakvim predznanjem upisujemo buduće studente pita se samo akademska zajednica. Zato danas, kako zaključuje Lj. Mitrović: “Univerzitet sve više školuje jednodimenzionalne stručnjake... Po pravilu, to su ljudi tehnostrate pragmatične orijentacije, nesposobni da razviju kritičku samosvest. Ovakvi kadrovi, su zarobljenici uma uskih profesija, bez razvijenog šireg pogleda na svet i kritičkog odnosa prema stvarnosti/savremenosti” (Mitrović, 2011, 38).

Visoko obrazovanje nije moguće posmatrati mimo uticaja koje tržište i tržišni zakoni imaju. Rukovodstva su sve više primorana, posebno zbog velike konkurencije u visokom obrazovanju, da budu tržišno orijentisana. To, donekle, jeste opravdano ovakvom situacijom, ali treba imati poseban pristup marketing uslugama unutar obrazovnih institucija, jer profit ipak nije i ne sme biti konačan cilj obrazovanja. Marketing usluge zato treba da budu prilagođene institucijama visokog obrazovanja.

A studenti, ti kojima se reklamiramo i nudimo, upozoravaju nas na to da znanje nije roba i, kao što ukazuje M. Uzelac: “Ne sme se izgubiti iz vida da obrazovanje prestaje biti obrazovanje onoga časa kada prestane da se bavi obrazovanjem u izvornom smislu

te reči, a to će reći oblikovanjem i izgrađivanjem ličnosti (Uzelac, 2009, 60).

Bilo da se reformiše struktura sistema obrazovanja, planovi, programi, ili iniciraju nove strategije, cilj je uvek za sve isti: mora se popraviti mesto na rang listi (Liessmann, 2009). Univerzitet u Beogradu u aprilu 2012. godine, po prvi put se našao na Šangajskoj listi 500 najboljih svetskih univerziteta. Takođe, i u okviru samih univerziteta u Republici Srbiji postoji takmičenje, sa ciljem da se osvoji što bolja pozicija. Tako se i na sajtovima fakulteta mogu naći informacije o najbolje ocenjenom nastavniku i saradniku, o tome gde i koliko nastavnici i saradnici publikuju svoje naučne radove, kao i u kojim kategorijama se ti časopisi nalaze, ko je najcitiraniji nastavnik ili saradnik.

I na međunarodnoj sceni postoji takmičenje između univerziteta i fakulteta. Najveće rivalstvo postoji između dva glavna svetska rangiranja univerziteta - britanskog (THES - Times Higher Education Supplement) i kineskog (SJTU - Shanghai Jiao tong University Academic Ranking of World Universities). Takmiče se univerziteti i fakulteti sa željom da postignu što bolju poziciju na Šangajskoj, Vebometriks listi, ali i mnogim drugim listama. Primera radi, godinama unazad prvo mesto zauzima neprikosnoveni Harvard. Stanford, MIT, Berkli, Kembridž, Kalifornijski institut za tehnologiju, Princeton, Kolumbija, Univerzitet u Čikagu i Oksford.

U tom stalnom vrednovanju, rangiranju, prebrojavanju, testiranju, evaluaciji da li uopšte smemo postaviti pitanje šta se desilo sa vrednovanjem rada nastavnika, saradnika i svih naučnih radnika na kriterijumima kao što su ugled, odgovoran rad, etika obrazovanja, priznanje među strukovnim kolegama. Ponovo se nalazimo na dvomeđi E. Froma "imati ili biti".

Najvažnije u radu jednog univerzitetskog nastavnika jeste kvalitet i broj publikovanih naučnih radova i naučnih projekata. Ti radovi moraju biti objektivno vrednovani od strane vrhunskih naučnika u određenoj naučnoj oblasti. Pravila za vrednovanje treba da postoje i ona su osnova za dalje napredovanje nastavnika. Ali smo danas svedoci kvantifikacijskog vrednovanja rada jednog nastavnika koji se izražava kroz bodove i dijagrame. Bitno je samo u kojoj kategoriji se nalazi časopis i koliko poena nastavnici

dobijaju publikovanjem rada u određenom časopisu. Zato treba otvoriti temu o publikovanju rukopisa u nekim naučnim časopisima koji naplaćuju "troškove" publikovanja. Poznato je da mnogi časopisi na SCI listi sa visokim impact faktorom naplaćuju troškove publikovanja, ali, takođe, ti isti časopisi plaćaju i recenzije, proveravaju originalnost rukopisa i biblijometrijski opremaju publikovane radove. Kako mnogi nastavnici i saradnici publikuju svoje rukopise u časopisima koji se nalaze na SCI listi, koji naplaćuju "troškove" publikovanja, a ne opremaju rukopise, u tzv. "predatorskim časopisima", da li je opravdano pitati koliko košta naučno zvanje u Srbiji?

O ovom problemu, ali i mnogim drugim bolnim tačkama visokog obrazovanja u Republici Srbiji, treba javno govoriti. Javno, objektivno i kritički govoriti o problemima u nauci je dužnost svakog naučnog radnika, jer oni nisu birokratski radnici koji treba slepo da se povinuju pravilima, čak i ako smatraju da pravila nisu dobra. Naučni radnici su intelektualna snaga društva i treba da budu podržani od akademske javnosti zato što žele da se reše problemi koje su identifikovali, zato što žele bolje i odgovornije društvo.

Može se zaključiti da je "nekada politika bila ta koja je nastojala izvršiti uticaj na unutrašnju organizaciju univerziteta, sada je to tržište. Univerzitet je na margine svog delovanja postavio svoje primarne funkcije-obrazovnu i kritičku, i svoj princip egzistencije-autonomiju, postajući šraf na tržištu" (Popović, 2008, 104).

Jedan od osnovnih zahteva reforme visokoškolskog sistema sprovedenog u okviru Bolonjskog procesa jeste i veća mobilnost studenata i nastavnika. Svedoci smo postojanja velikog broja stipendija, kako za studente, tako i za nastavnike, koje se nude za nastavak školovanja, ali i za usavršavanje nastavnog i nenastavnog kadra kako u zemljama Evropske Unije, tako i u Americi (Erasmus Mundus, DAAD, Fulbright samo su neke od desetina stipendija koje su u ponudi). Tako dolazimo do otvaranja međunarodnog tržišta visokog obrazovanja. "Tako su zemlje poput SAD, Rusije, Ujedinjenog kraljevstva, Francuske, Holandije i Nemačke sponzorile studente iz zemalja trećeg sveta da studiraju u svojim sistemima visokog obrazovanja. Znatno podstiču širenju zapadnih univerziteta na

globalnom nivou, posebno ka zemljama u razvoju gde su potrebe za visokim obrazovanjem sve veće, je što se te zemlje zbog brojne populacije posmatraju kao neograničen rezervoar za regrutovanje studenata, odnosno, kao neograničen rezervoar prihoda. Populacije najrazvijenih zemalja u Severnoj Americi, Evropi i Aziji ubrzano stare, dok zemlje u razvoju u Aziji, Africi i Latinskoj Americi odlikuju mlade i rastuće populacije. Danas vidimo ozbiljnu neravnotežu između obrazovnih potreba i obrazovnih kapaciteta" (Radinović, 2011, 112).

I na kraju, kada govorimo o ekonomizaciji institucija, postavlja se pitanje funkcionisanja fakulteta na menadžerskim principima, u cilju smanjenja troškova, a povećanja profita. Rukovodstva se trude da samostalno, ili uz pomoć eksperata iz oblasti menadžmenta, kontinuirano sačinjavaju preglede ostvarenog nivoa stručnih saznanja, formiraju unutrašnje komisije za kontrolu kvaliteta i prave nove modele upravljanja.

Potreba da visokoškolske ustanove unaprede kvalitet svojih studija nikada nije bila sporna. Ali, postavlja se pitanje načina na koji će se to postići. Svedoci smo velikog broja raznih komisija koje polako gube svoju primarnu funkciju i počinju da dobijaju lik birokratskih komisija koje postavljaju nova pravila i procedure.

"Otuda je i savremena obrazovna reforma visokog obrazovanja - "po bolonjskom procesu"- izrodila ceo niz "komisija" i "tela" (sa svojim "nadležnostima") u kojima se o bitnim pitanjima obrazovnog procesa odlučuje bez značajnijeg udela nastavnika (kao aktera koji stvaraju i prenose znanja, istovremeno). Stavljanje nastavno-naučnog "osoblja" na margine odlučivanja o bitnim pitanjima organizacije obrazovnih ustanova i nastavnog procesa u njima, dovodi do neusklađenosti, čak i do jaza, između potreba sadržinskog procesa obrazovanja i njegove organizacione forme" (Milošević, 2011, 168).

Nažalost, svedoci smo menjanja oblika i sadržaja obrazovanja usled komercijalizacije visokoškolskih institucija, kao i menjanja uloge univerzitetskih radnika, kako kaže D. Bok (2003), na načine zbog kojih ćemo zažaliti. Mnoge posledice su već vidljive, ali se trudimo kao i mnogo puta pre, da ih zanemarimo.

U procesu akreditacije, planove i programe nastavnih predmeta smo rasteretili "nepotrebnog znanja", rukovodeći se tačnim brojem strana koje profesor može da ispredaje u toku jednog školskog časa, literaturu za pripremu ispita sveli smo na minimalnu, a ocenjivanje znanja koje su studenti usvojili i razumeli sveli smo na testiranje čije rezultate izražavamo poenima. Sve to učinili smo stremeći visokom obrazovanju koje će biti efikasno, produktivno i konkurentno. Rukovodeći se ekonomskim kategorijama, kao da smo zaboravili da obrazovanje ima svoje trajne humanističke vrednosti, kao što su znanje kao vrednost, pravda, sloboda, jednakost građana i dr. "Obrazovanje kao jedno od najvećih dobara nosi sa sobom mogućnost da se stekne obraz, da se razvije smisao za dobro, istinito, pravedno i lepo" (Gvozdenović, 2009, 62).

Ono se rukovodi humanističkim idealima obrazovanja, kao što su prenošenje i sticanje znanja, kao i jačanje ljudskih potencijala, zbog čega nije kategorija koja može da se svede na tržište i ekonomske zakone. Zbog svoje kvantitativno-kalkulativne prirode tržište nije u mogućnosti da iskaze humanističke vrednosti i ideale obrazovanja, a da pri tom gore navedene vrednosti obrazovanja ne osiromaši.

Sve napred navedeno imalo je za cilj da potvrdi polazne pretpostavke da sistem visokog obrazovanja, koji svoju delatnost svodi na ekonomske zakone i vrednosti (koje su kvantitativno-kalkulativne prirode), nije kadar da studente pripremi i podstakne da kritički preispituju probleme u društvu u kojem žive rukovodeći se trajnim humanističkim vrednostima i stremeći humanističkim idealima obrazovanja. To je najveća posledica ekonomizacije visokog obrazovanja.

Govoreći o posledicama korporativnih vrednosti u obrazovanju "Richard Hofstadter je prepoznao opasnosti koje korporativne vrednosti predstavljaju obrazovanju, tvrdeći da najbolji razlog za podupiranje institucija visokog obrazovanja ne leži u službi koju mogu obavljati, nego u vrednostima koje zastupaju. Vrednosti pravde, slobode, jednakosti i prava građana, kao jednakih i slobodnih ljudskih bića, od središnje su važnosti za ulogu visokog obrazovanja u edukovanju studenata o upravljanju, socijalnom građanstvu i demokratskoj javnoj sferi" (Aronowitz i Giroux; prema: Baatjes, 2005, 116).

ZAKLJUČAK

Polazeći od analize jasno uočljivih posledica ekonomizacije visokog obrazovanja koja je na margine postavila osnovne humanističke vrednosti obrazovanja, u radu su izloženi kritički stavovi o dosadašnjoj prosvetnoj politici i o pasivnoj poziciji univerzitetskih nastavnika u procesu reforme visokog obrazovanja.

Pitanje reforme univerziteta u Republici Srbiji treba ponovo da se stavi u žižu akademske javnosti. Reforma visokog obrazovanja je dobrodošla, ali ono što je na mnogim fakultetima izostalo na početku "Bolonjske reforme", u periodu usklađivanja, izmena, akreditacije planova, programa, modula i ostalog, a to je kritički odnos prema onom šta nam se nudi, neophodno je da usledi što pre.

Visokoškolske institucije se nalaze u procesu reakreditacije. Prošlo je dovoljno vremena da se prepoznaju dobre strane, ali i uvide slabosti prethodne akreditacije, pa je ovo pravi trenutak da promenimo sve ono što se u ovih nekoliko godina pokazalo kao neracionalno.

Prvo šta treba da uradimo jeste da postavimo jasne ishode visokog obrazovanja. Ako imamo jasno postavljene ishode obrazovanja, imamo lik obrazovanja ka kojem stremimo i na osnovu kojeg obrazujemo studente, buduću intelektualnu elitu društva.

U dokumentu Republike Srbije: Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine (2012, 123) polazi se od toga da se "obrazovne potrebe Srbije koje proističu iz pretpostavljenih opredeljenja kao i dalji razvoj proizvodnog sistema Republike Srbije, mora ubrzano zasnivati na znanju, preduzetništvu obrazovane populacije, sopstvenim i transferisanim tehnološkim inovacijama, tržišnoj ekonomiji i međunarodnoj poslovnoj, tehničkoj i drugoj kooperaciji. Zato treba podržati koncept "preduzetničkog univerziteta" jer omogućava da takvi univerziteti budu nukleusi stvaranja nove industrije zasnovane na znanju. Sve visokoškolske ustanove treba da kroz nastavu ili projekte koje će studenti raditi, osposobljavaju studente za razvoj inovacija i preduzetništvo".

Ako se složimo sa ovako definisanim ciljevima koji su postavljeni institucijama visokog obrazovanja onda diskusija o ekonomizaciji obrazovanja ima smisla.

Međutim, "preduzetnički univerzitet" i "znanje za tržište rada" nisu i ne smeju biti ono ka čemu jedino treba da teže visokoškolske ustanove kada se govori o ishodima obrazovanja. Sada je pravo vreme da univerzitetski radnici, svojim znanjem i kompetencijama, pomognu da se redefinišu ishodi obrazovanja. To zahteva više angažovanja intelektualaca, nastavnika, studenata i građanskog društva kao i razvoj kritičke svesti kod svih građana (Baatjes, 2005).

Ovakav predlog otvara pitanje koje može predstavljati predmet budućih, naučnih i praktično korisnih istraživanja, a to je kako da definišemo ishode visokog obrazovanja, da oni budu izbalansirani između savremenih standarda evropskih univerziteta, koji će biti u funkciji unapređenja visokog obrazovanja i u skladu sa potrebama demokratskog društva, a da se pritom ne odričemo humanističkih i emancipatorskih trajnijih vrednosti obrazovanja?

Pitanje ima za cilj da motiviše univerzitetske nastavnike na dalju raspravu o stanju u visokom obrazovanju u Republici Srbiji, uz predlog da pročitaju Etički kodeks nastavničke profesije. (Etički kodeks nastavničke profesije).

Na kraju rada ostala su brojna otvorena pitanja koja se odnose na probleme ekonomizacije obrazovanja, kao i na nekritičko prihvatanje tendencija koje su aktuelne u visokom obrazovanju, koje mogu biti predmet budućih istraživanja ili javnih rasprava.

REFERENCE

- Avramović, Z. (2012). Obrazovanje-najdragoceniji kapital Srbije. U: *Obrazovanje i savremeni univerzitet*. (str. 234-246). Niš: Filozofski fakultet.
- Baatjes, A. G. (2005). Neoliberalni fatalizam i korporativizacija visokog obrazovanja u Južnoj Africi. *Političko obrazovanje*, 1(2), 107-119.
- Bok, D. (2005). *Univerzitet na tržištu*. Beograd: CLIO.

- Dolenc, D. (2007). Društveno odgovorno Sveučilište: A što Bolonja ima s tim? *Političko obrazovanje*, 3(3-4), 142-147.
- Dorđević, B. (2008). Globalizacija i škola i obrazovanje. *Pedagoška stvarnost*, 54(9-10), 827-841.
- Flere, S. (1976). *Obrazovanje u društvu*. Niš: Gradina.
- Gvozdenović, S. (2009). Obrazovanje i nastava. *Sociološka luča*, 3(2), 60-68.
- Ivanović, S. (1997). *Sociologija i obrazovanje*. Jagodina: Učiteljski fakultet
- Kulić, R. (2008). Globalizacija i Bolonjski proces. *Pedagogija*, 63(4), 527-539.
- Laušević, S. (2010). Ekonomizacija znanja i obrazovanje: put u neobrazovanost? *Sociološka luča*, 4(1), 85-98.
- Liessmann, K. P. (2009). *Teorija neobrazovanosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Lolić, M. (2006). Univerzitet i nauka u Srbiji u kontekstu evropskih integracija. *Filozofija i društvo*, 31, 115-126.
- Milošević, B. (2011). Društvena (ne)utemeljenost obrazovnih reformi - primeri ideološke konstrukcije budućnosti. *Nacionalni interes - časopis za nacionalna i državna pitanja*, 7(3), 151-174.
- Mitrović, Lj. (2011). Univerzitet i društvene promene danas. *Nacionalni interes - časopis za nacionalna i državna pitanja*, 7(3), 33-47.
- Nenadić, M. (2011). Kriza srpskog društva znanja i obrazovanja. *Nacionalni interes - časopis za nacionalna i državna pitanja*, 7(3), 63-86.
- Parker, M., & Jary, D. (1995). The Mc University: Organization, Management and Academic Subjectivity. *Organization*, 2(2), 319-338.
- Popović, M. (2008) Razvoj univerziteta od ideje do institucije- sociološki aspekti. *Sociološka luča*, 2(2), 98-104.
- Radinović, D. (2011). Uticaj globalizacije na razvoj univerzitetskog obrazovanja - slučaj Srbije. *Nacionalni interes - časopis za nacionalna i državna pitanja*, 7(3), 10.
- Tripković, M. (1982). *Obrazovanje. Sociološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija.
- Uzelac, M. (2009). *Priče iz Bolonjske šume*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Žižek, S. (2010). *Druga smrt neoliberalizma*. Zagreb: Fraktura.
- Etički kodeks nastavničke profesije. www.kg.ac.rs/Docs/etikikodeks.pdf
- Strategija obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine, dostupna na <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307>

Primljeno 20. februara 2013,
nakon dve revizije,
prihvaćeno za publikovanje 19. aprila 2013.

Milena Jovanović-Kranjec je asistentkinja na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu, na nastavnom predmetu Sociologija. Magistrirala je na Departmanu za Sociologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, gde radi doktorsku disertaciju iz oblasti sociologije obrazovanja i vaspitanja. Ključne oblasti njenog istraživanja su problemi iz oblasti sociologije obrazovanja i vaspitanja.

THE ECONOMIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Milena Jovanovic-Kranjec

Faculty of Economics, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia

Almost ten years have passed since the reform of higher education in the Republic of Serbia, conducted under the banner of the Bologna process. This paper gives a critical insight into some aspects of changes which resulted in the economization of higher education in the Republic of Serbia, such as the establishment of private universities, ranking and market competition among higher education institutions, management of universities and faculties in accordance with managerial principles, the issue of the ways of promoting professors to higher positions and the like. The idea to write the paper providing a criticism of some aspects of the economization of higher education is not new. In the last couple of years great number of journals and books have been published in the country, region and abroad, in which the authors tried to provide a critical insight into the current state of education in the context of changes of educational paradigms. The subject of this paper is the economization of higher education in the Republic of Serbia and the analysis of consequences that occurred in this field due to the spreading of principles of neoliberal ideology. The final part of the paper emphasizes the fact that university professors need to have a critical attitude towards what educational policy has to offer. Through their intellectual work, resolute and critical constructive analysis of what educational policy has to offer, they need to stand up for universities as the driving forces of the highest academic education.

Keywords: education, higher education, university, economization of education

JEL Classification: I20, I21, I23